

Արփի Ոսկանյան.«Անմոռանալի Սովետ»

Ամառային արձակուրդից վերադառնում էի տուն՝ հանգստացած ու հանգստանալուց հոգնած: Ավտոբուսը դեղին, հին, ճոճռան պազիկ էր, ինչպիսիք օգտագործում են գյուղերում: Մարդկանց դեմքերից, հագուստներից ու իրերից էլ էր երևում, որ ավտոբուսը գյուղական է՝ չհաշված ամենուր վիտացոդ հավերին, հնդուհավերին, խոզերին, ոչխարներին: Նստելու տեղ չկար, բայց մարդիկ շարունակում էին բարձրանալ՝ տեղավորվելով կարտոֆիլի պարկերի վրա և նստածների ոտքերի տակ խցկելով ձվով լի արկղերը, կոկակոլայի շշերի մեջ լցրած կաթը, մածունը, պանրով լի տոպրակները, որոնցից առատորեն աղաջուր էր ծորում: Վարորդի խցիկի վրա հազիվ վերձանվում էր «վարորդը հսկիչ է» սովետական կարգախոսը, որ տառերի հնամաշությամբ վաղ միջնադարյան հուշարձան էր հիշեցնում: Վարորդը, սակայն, հսկելու ոչ մի փորձ չէր անում՝ տուրք տալով անցումային փուլերին բնորոշ ամենաթողությանը: Արդեն կանգնելու տեղ էլ չկար, իսկ մարդիկ շարունակում էին խցկվել՝ ոտք տրորելով, հրմշտելով ու ճզմելով իրար: Եվ միայն երբ ավտոբուսն արդեն գերբեռնված էր ու կարելի էր շարժվել, վարորդը գլուխը հանեց իր խցիկից և հետ նայելով գոռաց. «առաջացե՛ք, առաջացե՛ք»: Քանի որ առաջանալու տեղ արդեն չկար, ու դռան մոտ կուտակված մարդիկ չէին գտնում ներս խցկվելու հնարը, վարորդը ստանձնել էր իր՝ խորհրդային ժամանակների իրավասությունները և կանգնածներին նստածների կողքին, գոգին ու գրկում «տեղավորվելու» հրահանգներ էր տալիս: Ոմանք, դռնով մտնելու հույսը կորցրած, փորձում էին պատուհանով սողոսկել, սակայն դա քչերին հաջողվեց՝ ըստ երևույթին այդ գործում հմտացածներին: Աներևակայելի տարողունակությամբ այդ պստիկ ավտոբուսն իր մեջ համարյա մի ամբողջ գյուղ տեղավորեց՝ ընտանի կենդանիներով ու ձմեռվա պաշարներով:

Չնայած բոլոր պատուհանները բաց էին, շնչելու օդ արդեն չկար, փչացած ատամների, դրանց արանքներում նեխող սննդի մնացորդների, սնկայինի, անվա գուլպաների ու ներքնազգեստի, քրտինքի ու թրիքի հոտը խեղդում էր: Մարդիկ այնպես էին սեղմված, որ ոչ հենվելու կարիք ունեին, ոչ էլ ընկնելու հնարավորություն: Սակայն ոչ մեկի դեմքին դժգոհության նշույլ իսկ չկար, երևում էր՝ նրանք սովոր էին այդպես երթևեկել, հնարավոր է՝ երթևեկությունն այլ կերպ չէին էլ պատկերացնում: Պատահական չէ, որ ավտոբուսն այդ աստիճան մաշված էր, դա այն դեպքում, որ սովետական արտադրության էր, իսկ Սովետում իրերն արտադրվում էին հավերժական գործածության հաշվարկով: Կարելի է ասել՝ բավականին ճշգրիտ հաշվարկով, եթե հաշվի առնենք, որ Սովետը վաղուց չկա, իսկ սովետական իրերը ծառայում են անխոնջ, այն էլ ինչպիսի՜ դաժան շահագործման պայմաններում:

Չվացուցակով նախատեսված ժամից 45 րոպե ուշացումով ավտոբուսը վերջապես շարժվելու փորձ արեց՝ բնականաբար անհաջող, ինչը կարելի էր կանխատեսել: Մի քանի հոգի իջան, որ հրեն ավտոբուսը: Որոշ թեթևություն զգալով և տուրք տալով հրողների ճնշմանը՝ ավտոբուսը համաձայնեց պոկվել տեղից: Հրողները տագնապած վազում էին, որ ընթացքի մեջ ցատկեն ներս: Ներսում գտնվողները նույնպես անհանգստանում էին, ասես անվտանգ երթևեկության գրավականը կատարյալ սեղմվածությունն էր, որի թուլացումը կարող էր վթարի հանգեցնել: Բոլոր հրողներին հաջողվեց բարձրանալ, ինչը կռահելի էր ժողովրդի դեմքը ողողած երջանիկ ժպիտներից, ինչպես նաև՝ ավտոբուսից, որը ծանր փնչացնելով նորից կանգ առավ: Հրողները, հրահանգի չսպասելով, իրենց դերն իմացողի պես, նորից իջան: Մի քանիսին էլ՝ հաղթանդամներին, վարորդը հրահանգեց իջնել՝ ավտոբուսը ժամանակավորապես բեռնաթափելու և խաբելով շարժման մեջ դնելու նպատակով: Չնայած դրան՝ հրողներից այս անգամ ավելի շատ ջանք պահանջվեց ավտոբուսը տեղից պոկելու համար: Ու մինչ նրանք տքնում էին ու տնքում, հաղթանդամները, որոնց օգնությունն անգնահատելի կլինեք նիհար ու հյուծված հրողների համար, ձեռքերը կոնքերին դրած նայում էին նրանց՝ պատրաստ շարժում նկատելու դեպքում դեպի դուռը նետվել: Դա շատ տարօրինակ էր և թույլ տվեց ինձ մտածել, որ միգուցե հրողները ճանապարհ չեն գնում, այլ ավտոբուս են նստել պետք եղած պահին այն հրելու համար, ինչի դիմաց միգուցեն աշխատավարձ են ստանում, և հաղթանդամները չեն օգնում՝ նրանց հացը չկտրելու համար: Բայց դա շատ հավանական չէր, ավելի շուտ՝ հրելու պարտականությունն իրենց վրա էին վերցնում դռան մոտ գտնվող, դուրս գալու հնարավորություն ունեցող և առավել պատասխանատու մարդիկ: Թեպետև մասնագիտական հմտությունը, որ նրանք ցուցաբերում էին հրելիս ու հատկապես ընթացքի մեջ ներս ցատկելիս, տպավորիչ էր:

Սակայն ավտոբուսին ֆռոացնել չեղավ: Ծանրաշարժ ու դանդաղ պոկվեց, մի քանի ակ գնաց ու էլի ճկոած կանգնեց: Այդ ժամանակ վարորդը գլուխը հանեց իր խցիկից ու հետ նայելով գոռաց. «Ո՞ւմ վրա ավելորդ բան կա»: Քար լռություն տիրեց: «Ժողովուրդ, ձեզ հետ եմ», մի անգամ էլ կրկնեց, ու այդժամ քար լռության միջից մի կերկերուն կանացի ձայն ասաց. «Վարպետ ջան, ներող կըլնես, երկու հատ գլխաշոր եմ կապել, որ գլուխս չմրսի, ես ի՞նչ իմանայի...»: Վարորդը, կատաղությունից փրփրած, հրամայեց նրան մի գլխաշորն արագ նետել պատուհանից, և երբ կինը կատարեց նրա հրամանը, հրաշք տեղի ունեցավ. ավտոբուսը ինքն իրեն, առանց հրողների միջամտության տեղից պոկվեց ու թափ հավաքելով սլացավ: «Ի՞նչ իմանայի...-վարորդի խցիկից լսվում էր նրա փնթփնթոցը,- ի՞նչ չիմանալու բան ա, որ երկու գլխաշոր կապեք, ես խեղճ անասունն էլ կճկոի, էլի»:

Ինձ զարմացնում էր միայն այն, որ այդ ամենն ինձ չի զայրացնում և ոչ միայն չնախատեցի վարորդին ցուցաբերած ազահության համար, որով խախտում էր անվտանգության կանոններն ու վտանգում մարդկանց կյանքը, այլև ոչ մի անգամ ոչ մի բառով ժողովրդի մեջ դժգոհություն սերմանելու փորձ չարեցի, ինչն արդեն հեշ ինձ նման չէր: Մարդկանց քաղաքացիական ինքնագիտակցությունն արթնացնելու համար բավական էր մի քանի ռեպլիկ ուղարկել վարորդի հասցեով, սակայն նրան ոչ լսելի ձայնով, ասենք՝ «ուշացանք, վարորդ» կամ «որ տորմուզները չպահեն, ո՞վ ա պատասխան տալու» կամ «կարտոլ չես տեղափոխում, ախպե՛ր, մարդ ես տանում»: Վերջին ռեպլիկը կարտոֆիլագույն ու կարտոֆիլաձև դեմքերով մարդկանց միջավայրում կարդ էր վիրավորական հնչել ու բողոքի ալիք բարձրացնել իմ դեմ, մեկ էլ տեսար ասացին. «ի՞նչ պակաս բան ա կարտոլը» կամ «խի կարտոլը մարդ չի, հա՞»: Ուղեղս հաշվարկներ արեց ու եկավ այն եզրահանգման, որ ավտոբուսում հեղափոխություն սկսելու ռեսուրսներ չկան, քանի որ չլսված բան է, որ ժողովրդական լայն զանգվածները ելնեն իրենց կենսական շահերի դեմ հանուն ընտրյալ փոքրամասնության կյանքի որակի բարձրացման, ինչ է, թե մեկն ուզում է երթնեկել նստած, մի ամբողջ տեղ զբաղեցնելով և առանց այլ մարմինների նվիրական հատվածների հոտերը ըմբռնելու: Սակայն այդ հոտերը մեջս զգվանք չէին հարուցում, այլ միայն կարեկցանք, ըմբռնում ու սեր: Կարտոֆիլի հետ համեմատության մեջ էլ վատ բան չկար, առավել ևս՝ վիրավորական, ոչ այդ դեմքերի տերերի, ոչ էլ առավել ևս կարտոֆիլի հանդեպ: Խեղճ, տանջված, մաշված մարդիկ էին՝ ավտոբուսի պես դարն ապրած, բայց շարունակող շահագործվել: Այնքան լավ էի հանգստացել ու նյարդերս այնքան խաղաղ անխռով էին, որ ինձ այդ մարդկանցից մեկն էի զգում:

-Ճի՞ց եք վերադառնում, խորամանկությամբ ինձ զրույցի մեջ ներքաշելով խոսեցնելու մտադրությամբ հարցրեց կողքիս կիպ նստած կինը՝ ահռելի, ալեխառն կոսով, արևից խանձված, թեփոտած, անխնամ մաշկով ու մեծ հետույքով, որ մի ուրիշ հաղթանդամ կնոջ իր կողքին տեղ էր տվել՝ ինձ ճգնելով պատուհանին: Հարսնացու որսացողի այդ դասական նմուշը բաղնիքում ջահել աղջիկներին մուշտարու աչքով զննողի հետաքրքրասիրությամբ պիտի որ ինձ առանձնակի հակակրանք ներշնչեր և արժանանար չոր ու կտրուկ պատասխանիս, սակայն նրա հարցը ինձ միայն զվարճացրեց տրամաբանության բացակայությամբ, քանի որ կողքս X-ում էր նստել, և ավտոբուսն էլ շարժվում էր X – Ստեփանավան երթուղով:

-Այո, - պատասխանեցի:

-Ստեփանավա՞ն եք գնում:

-Այո:

-Բարեկամքան ունե՞ք Ստեփանավանում:

-Ծնողներս են:

-Իյա՛, - աշխուժացավ կինը, - ովքե՞ր են:

-Չեմ կարծում, թե ճանաչեք, ասացի՝ համոզված, որ կճանաչի, քանի որ ծնողներս հարգված ու ճանաչված մարդիկ են, իսկ գավառական քաղաքներում բոլորն իրար գիտեն, պարզապես հաճույք էի ստանում նրան տանջելուց, ինչպես փոքր երեխաները՝ ճանճերի թևերը պոկելուց կամ կատուններին ողջակիզելուց:

-Ասա, ասա, - պահանջեց, - դու ասա՛, թող ես չճանաչեմ:

-Ոսկանյանները:

-Չէ հա, - կինը թերահավատությամբ նայեց ինձ, բայց ավաղ նրա թերահավատությունը կարճ տևեց, չհասցրեցի փախցնել այտու, որ համբուրեց թքոտ չլմփոցով, - վայ, քու ցավը տանեմ ես, ո՞նց չեմ ճանաչում, ուրեմն դու Ռիմայի ու Ռաֆիկի աղջիկն ե՞ս, - և չնայած առանց այն էլ սեղմված էինք, բռնի ու ցավեցնելով սեղմեց ինձ իրեն, - վայ, Արմինե ջան, հա՛, ասում ա՛ չես ճանաչի, ո՞նց կարող ա չճանաչեմ, - ու սկսեց պատմել իմ ծնողների ու իր վաղեմի բարեկամության մասին, ծնողներիս՝ իրեն արած լավությունների ու նրա, թե ոնց և քանի անգամ է ինքը փորձել լավության տակ չմնալ ու էլի չի ստացվել, այնքան շատ են եղել ծնողներիս արած լավությունները, - երբ դու մի տարեկան էիր... - ասում էր, - երբ երեք տարեկան էիր... - և դեպքեր էր պատմում ծնողներիս մասին, որ ամեննին զվարճալի չէին, բայց նրան շատ էին զվարճացնում, և ամեն անգամ ծիծաղից թուլանալուց հետո խոր շունչ քաշելիս ինձ մի քիչ ավելի էր սեղմում պատուհանին, վա՛յ, Արմինե ջա՛ն, հա՛, էս ո՞նց ես էսքան մեծացել, մաքուր հարսնացու ես, վո՛ւյ, ախչի՛, ոնց որ երեկ ըլներ... - բայց նրա շատախոսությունն ինձ չէր զայրացնում, լսում էի անչար հեգոությամբ, առանց ընդհատելու, նույնիսկ չասացի, որ Արմինեն ես չեմ, այլ ինձնից քսան տարով մեծ քույրս, իսկ դա նշանակում է, որ ինքը ճիշտ նույնքան հետ է մնացել ժամանակից: Նայում էի պատուհանից՝ հակառակ կողմով հոսող լանդշաֆտին ու լսում՝ աշխատելով չընկալել բառերի իմաստը, որ մեծ մասամբ անիմաստ էին ու կատվի մոռոցի պես ընդարմացնող ազդեցություն էին գործում վրաս:

Պարզվեց՝ ծնողներիս արած լավություններն այնքան շատ են, որ X-ից Ստեփանավան ընկած ամեննին ոչ կարճ ճանապարհը չբավականացրեց դրանք թվարկելուն, կինը, խոսակցությամբ տարված, մոռացավ իր կանգառում իջնել և որոշեց գալ, տեսնել հորս ու մորս, համ վաղուց չի տեսել, համ էլ հիմա ձեռքին կաթ մածուն պանիր, հավմավ կա, սրանից էլ հարմար առի՞թ մեկ անգամ ևս փորձելու վերադարձնել ծնողներիս

լավությունները: Օգնականին էլ ինքը՝ Տերն է ուղարկել, ջահելջիվան աղջիկ, երեսուն կիլո պարկն ի՞նչ մի ծանրություն է, որ շալակին չկարողանա կրել: Որպեսզի հավասարությունս չկորցնեի ու չընկնեի, մեկական ծանր պայուսակ էլ տվեց ձեռքս: Մի ուրիշ դեպքում հաստատ կհրաժարվեի նման ծանրություններ կրել, բայց հիմա շատ անխռով էի և ինձ չէր նյարդայնացնում անգամ պարկի մեջ թաքցնող հավը, որ գլուխը կապի արանքներով հանել ու մազերիս մեջ քուջուջ էր անում: Մի պահ, ճիշտ է, ցանկացա դադար առնել, բայց արագ հրաժարվեցի այդ մտքից. կինն այնքան հմտորեն էր բաշխել ծանրությունները, որ բեռներից մեկնումեկը ցած դնելու դեպքում կտապալվեի գետին: Անագնիվ կլինի պնդել, թե իր բեռներն իմից քիչ կամ թեթև էին, բայց նա դրանք ավելի թեթևությամբ էր կրում, ըստ երևույթին սովոր էր ծանրություններ տանել, համենայնդեպս խոսելու եռանդը չէր նվազել. նույն թափով ու ոգ՝ որությամբ շարունակում էր պատմել իմ ծնողների՝ իրեն արած լավությունների մասին:

Մայրս մեր դարպասի դիմաց մեկի հետ խոսում էր: Իր սիրելի հարևանուհի Մարիամն էր՝ միակը մեր թաղում, ում հետ շփվում էր հաճույքով, քանի որ նա ուսուցչուհի է, թեպետև երաժշտական դպրոցի, ոչ թե հանրակրթական, ինչպես ինքը: Սովետում, ուր սրբերի պաշտամունքն արգելված էր, ուսուցիչները օգտվում էին քաղբյուրոյի՝ հատուկ իրենց համար սահմանած՝ գլխին լուսապսակ կրելու իրավունքից: Բժշկի մասնագիտությունը պատվաբեր էր նաև բուրժուական երկրներում, և միայն պրոլետարական երկրում, նախկինում ուսման հնարավորությունից զրկված լյումպենի համար էր, որ գիտելիքը կյանքից թանկ արժեր: Օրինակ՝ ո՞ւմ մտքով կանցներ, որ բժիշկները զուգարան չեն գնում, մինչդեռ Սովետի յուրաքանչյուր բնակիչ իր կյանքի որոշակի փուլում, ոմանք նույնիսկ մինչև կյանքի վերջ հավատում էին, թե ուսուցիչները բնական պետքեր չեն ունենում: Սովետի քանդվելուց հետո միայն մարդկանց աչքերը բացվեցին, և աշակերտներից շատերը բռնացրին ուսուցիչներին դպրոցի զարշահոտ զուգարանից դուրս գալիս: Իհարկե, դա տեղի ունեցավ այն բանի շնորհիվ, որ ուսուցիչները հիմա ավելի ցածր աշխատավարձ էին ստանում... Բայց դա ուրիշ պատմություն է: Մորս համար ուսուցչի գլխավոր արժանիքն այն էր, որ նա հոգեբան է՝ մանուկների հոգին վերծանող և դրանց վրա իշխանություն ունեցող մարդ: Ուսուցչի այդ սահմանումը, սակայն, որոշ վերապահումներով է ճիշտ դաշնամուրի դասատուների համար: Ինչ վերաբերում է Մարիամին, նա իր բոլոր կոլեգաների նման ջղային է, խիստ ու կռապիտ, աչքերի տակը՝ սևացած, ձեռքի երակները՝ փքված: Ինչպես դաշնամուրի բոլոր դասատուները, նա էլ դժվար թե խորացած լինի մանկական հոգեբանության խորխորատներում, ինչը պահանջվում է մանկավարժական կրթություն ստացողներից: Այլապես այդքան հաճախակի ու դաժանորեն չէր ծեծի Հիսուսին, որ երկու տարի առաջ մահացավ:

Ես չէի ուզում հանդիպել Մարիամին, քանի որ մինչ օրս չէի ցավակցել նրան որդու մահվան առիթով: Պայմանականությունները ինձ միշտ էլ դժվար են տրվում: Հատկապես անհարիր են դրանք իսկական, մեծ, անսփոփ վշտին, իսկ որ Մարիամի վիշտը հենց այդպիսին է, կասկած լինել չէր կարող: Ցավակցել՝ նշանակում է ցավդ կցել ուրիշի ցավին: Բայց եթե հաջողվում է մեջդ ցավ գտնել, նշանակում է՝ իսկապես ես ցավում, և այդ դեպքում ոչ թե դու, այլ քեզ պիտի ցավակցեն: Ստացվում է՝ հնարավոր է կցել միայն չունեցած ցավը: Ընդհանուր առմամբ, ցավակցությունը գտած բան է, այն ազատում է ցավելու պարտադրանքից: Դա ժամանակի ու զգացմունքների ծախսը խնայող հապավում է, որ ամբողջությամբ կինչեր այսպես. «Ես ցավում եմ, որ չեմ ցավում, բայց փոխարենն առաջարկում եմ իմ ծառայությունները, պատրաստ եմ ինձնով փոխհատուցել ձեր կորուստը, եթե միայն կամենաք ու եթե միայն կարողանաք»: Բայց Հիսուսն իմ դասընկերն էր ու սիրելի խաղընկերը, Հիսուսն իմ մանկության մի մասն էր, նրա մահն ինչոր առումով իմ մահն էր... Դա չի նշանակում, թե իմ ցավն այնքան մեծ էր, որ նրա մայրը պիտի ինձ ցավակցեր: Ցավը, որ ես կարող էի ունենալ, մոր ցավի կողքին զարհուրելի փոքր էր ու ավելին չէր, քան ափսոսանքը, և ես գիտեի, որ ավելի մեծ ցավի հավակնելու իրավունք չունեմ էլ, ինձնից պահանջվում է միայն ցավակցություն հայտնվել, որ ավելի ընդարձակ տարբերակով կինչեր նաև այսպես. «Ես հարգում եմ ձեր վշտի տարածքային ամբողջականությունը, աչք չեմ տնկել ձեր վշտի վրա, այն հափշտակելու կամ ստորությամբ յուրացնելու մտադրություն չունեմ»: Բայց ես այնքան անտարբեր չէի Հիսուսի մահվան հանդեպ, որ կարողանայի ցավակցել մորը: Անկեղծ ասած՝ ես դեռ կարգին չէի էլ հավատում նրա մահվանը, իսկ Մարիամի հետ դեմ առ դեմ հանդիպումը կստիպեր ինձ վերջնականապես համոզվել, որ Հիսուսը մեռել է:

Եթե այս կինը հետո չլիներ, հետ կդառնայի ու հարևան տան հետևում թաքնված կսպասեի, մինչև մայրս ու Մարիամը ավարտեն զրույցը, բայց այդ ամենը չէի կարող բացատրել կնոջը, նա անկարող է այդքան նուրբ հոգեկան թրթիռներն ընկալել և ինձ ծալապակաս կհամարեր կամ, որ ավելի վատ է, անհարմար դրության մեջ կդնեի Մարիամի առջև: Միակ հույսս այն էր, որ Մարիամը կարող է չհիշել՝ ցավակցել էմ, թե՞ ոչ, երկու տարի է անցել, այդպիսի վշտի մեջ մարդ դժվար թե նման բաների ուշադրություն դարձնի: Վերջին հաշվով, ես կարող էի պահել ինձ այնպես, ասես ցավակցել եմ, ու եթե կարողանայի, երևի նա էլ, եթե նույնիսկ հիշում է, որ չեմ ցավակցել, կկասկածեր իր հիշողության ճշգրտությանը: Այստեղ ու միայն այստեղ կինը սկսեց ինձ զայրացնել իր ներկայությամբ, քանի որ նրա պատճառով անխուսափելի էր հանդիպումը Մարիամի հետ, որից հաջողել էի խույս տալ երկու տարի շարունակ:

Իր հեռավոր անցյալից հայտնված կնոջը տեսնելը մորս համար անակնկալ էր՝ դատելով նրա սրտաբաց պահվածքից՝ հաճելի, բայց իմանալով նրան՝ պիտի որ տհաճ լիներ, քանի որ նա առանձնապես չի սիրում հյուր ընդունել հյուր գնալ՝ համարելով դա ավելորդ ժամանականվաճառություն, և ես գիտեի, որ անկարող է ինձ վրա թեթև հանդիմանական հայացք չնետել, թե ինչու եմ հետս մարդ բերել, չգիտե՞մ, որ «խառն ենք»։ Շուտով պարզվեց խառնության պատճառը. մահացել էր հարևան Բարաբբայի հեռավոր բարեկամը, ու մայրս հորդորում էր ինձ մտնել նրա տուն, ցավակցական որևէ խոսք ասել։ Մարիամի ներկայությամբ, ում նույնիսկ չէի ցավակցել որդու՝ իմ դասընկերոջ ու սիրելի խաղընկերոջ մահվան կապակցությամբ, նման բան առաջարկելը ծայրաստիճան աննրբանկատություն էր, որ կարող էր իրեն թույլ տալ գյուղացի կինը, բայց ոչ մայրս՝ հանրակրթական դպրոցի ուսուցչուհին, որ ինստիտուտում հատուկ դասընթացով մանկական հոգեբանություն է ուսումնասիրել։ Ես կտրականապես մերժեցի՝ ասելով, որ Բարաբբային հազիվ եմ ճանաչում, իսկ նրա հեռավոր բարեկամին չեմ ճանաչում ընդհանրապես, երևի Բարաբբան ինքն էլ չի ցավում ինչոր հեռավոր բարեկամի կորստի համար, այնպես որ իմ ցավակցությունը ոչ միայն հարիր չէ տեղին ու ժամանակին, այլև զավեշտական է։ Այդ ասելիս ակամայից նայեցի Մարիամին և, բռնացնելով ինձ, արագ փախցրի հայացքս։ Մարիամի աչքից, սակայն, դա չվրիպեց։ Եթե մինչև հիմա նա կարող էր կասկածել իր հիշողության վրա, եթե նույնիսկ կարող էր մոռացած լինել, որ չեմ ցավակցել, հիմա արդեն կասկած ունենալ չէր կարող։

- Այդպիսին եք գրողներդ, սո՛ւտ, սո՛ւտ, սո՛ւտ մարդիկ,- ասաց Մարիամը, ավելի ճիշտ գոռաց և ծնկներին խփելով ու հեկեկալով ծնկեց. խաբում եք մարդկանց, բարի ու կարեկցող ձևանում, բայց իրականում անսիրտ տականքներ եք ու թքած ունեք մարդկանց դժբախտության վրա։

- Այո,- ասաց մայրս այնպիսի ատելությամբ, որն ինձ հիշեցրեց 89-ի միտինգներում թուրքերի հանդեպ ունեցած համազգային ատելությունը,-գրողը Թումանյանն էր, որ լոռեցիներից ով ինչի կարիք ունենում էր, գնում էր մոտը։ Գրողը Իսահակյանն ու Չարենցն էին, Բակունցը, Շիրազը... Սիլվա Կապուտիկյանը վերջապես...

-Ձեզ թողնեն՝ աշխարհի ցավը տանեք,-հեկեկալով ասում էր Մարիամը,-աշխարհի ցավն ով ասես կտանի, դժվարը մի մարդու ցավին դիմանալն է...

-Գրողը պիտի ժողովրդի ծոցից դուրս գա, որ ժողովրդի ցավերով էլ տապակվի,- հանդես եկավ մայրս,- իսկ դու չես ուզում մի հատ մտնես Բարաբբային ցավակցես, դու ի՞նչ գրող, գրողը Համո Սահյանն է, Հրանտը... Չէ, դու ու քո ալկաշ ընկերները, որ առավոտից սրճարանների աթոռներն եք մաշում... Ի՞նչ գիտեք դուք ժողովրդի մասին... Դուք ե՞ք գրողը, այ պորտաբույծներ...

-Տականքներ,-ասաց գյուղացի կինը սեղմած ատամների արանքից և, ձեռքերը կոնքերին դրած, մարտական քայլվածքով քայլ արեց դեպի ինձ, բայց մայրս նրան կանգնեցրեց ձեռքի շարժումով, որ նշանակում էր, թե ես այդքան բան չարժեմ, ավելի լավ է՝ օգնի Մարիամին ծնկած վիճակից բարձրացնել:

-Եթե գրողը ժողովրդի ծոցից դուրս չի գալիս, ժողովուրդն է գրողի ծոցը մտնում,-ասացի չափազանց լրջացած իրավիճակը ապալրջացնելու համար, բայց սրամտությունս ոչ միայն չպարպեց լարվածությունը, այլև պարսավող հայացքների արժանացավ: Կնոջ մեղրածոր սիրալիրությունից հետք անգամ չէր մնացել, բաղնիքում հարսնացուի մարմնին անկոծկելի արատ հայտնաբերածի պես, նա հիմա ինձ էր նայում ատելությամբ ու արհամարհանքով: Ես սկսեցի ջղայնանալ ու ափսոսել, որ այդչափ հեզորեն թույլ էի տվել նրան բռնաբարել ականջներս, հետո էլ՝ բարձել ինձ էջի պես, ու նույն հեզությամբ բռններն էի կրել, որ մինչև հիմա էլ դեռ շալակիս էին: Նաև սկսեցի ջղայնանալ, որ ջղայնանում եմ, քանի որ այդ ամենը զավեշտալի էր, ու այն, ինչ որ պիտի անեի, ծիծաղելն էր, բայց առավտոտվա լավ տրամադրությունից հետք չէր մնացել, նյարդային համակարգիս բոլոր բջիջները հատկապես զգում էի, սիրտս ճմրթվում էր, կոկորդս սեղմվում: Ուզում էի տուն մտնել, բայց Զիտան, դարպասի մոտ կանգնած, պոչը ոտքերի արանքը մտցրած, զգուշավոր նայում էր ինձ ու ցուցադրում ատամնաշարը:

-Ի միջի այլոց,-ասացի,-Թումանյանդ առավոտից իրիկուն քեֆ էր անում, Տերյանն էլ այդ մասին բանաստեղծություն ունի. «այստեղ միշտ քեֆ ու հանդես է, կեցցե մեր Օհաննեսը»...

-Լավ էր անում,-ասաց մայրս,- դու էլ արա՛, բայց ժողովրդի հետ ու ժողովրդի համար արա՛:

-Հո չասի՛ր, որ Վերնատանը ուտումլիսմում էին, ժողովուրդը կշտանում է՞ր:

-Այո՛, ժողովուրդը հոգով էր կշտանում:

-Հա՛,- հեզնեցի,-հիմա հասկացա, էն որ Իսահակյանն ասում էր՝ կգա հոգու սով, ի նկատի ուներ, որ Թումանյանը քեֆի փող չի ունենա:

Վերջին դատողությունս ուշադրության չարժանացավ, քանի որ Մարիամը նոր թափով սկսեց հեկեկալ: Նայելով նրա ձեռքերի էլ ավելի փքված երակներին, նրա աչքերի էլ ավելի մգված շրջանակներին, նրա անկարողությանը անգամ ուրիշների օգնությամբ բարձրանալ ծնկած վիճակից՝ ես մտածեցի, որ մոր ողբը որդու մահվան համար ճիշտ

ողբ չէ: Միգուցե ավստոսանքը զուրկ է այդ աստիճան վեհությունից, բայց առավել ազնիվ զգացում է:

-Հոգու սովից, հայրենիքից, մեծ-մեծ բաներից էր խոսում ու Ռիպտոյի կամրջի վրա աղջիկ կպցնում.... Մինչև Թումանյանը չգրեց՝ էհե՛յ, Ավո, արի՛, իշխանությունները գրողներին լավ են նայում, տուն ու փող են տալիս, չեկավ...

-Մի քիչ պատկառանք ունեցի՛ր, աղջի՛կ,- գոռաց մայրս, Զիտան էլ նրա հետ իր համերաշխությունը ցուցադրելու համար հաչաց ու առաջ եկավ:

- Սաղ հեչ,- ոգևորվեցի կապի վերականգնումից,-Թումանյանդ էդ ի՞նչ փողերով էր քեֆեր անում, էն փողերը չէի՞ն, որ տերտեր ախպերն էր ուղարկում՝ ժողովրդի կաշին քերթելով:

- Բոլորդ էլ մի սանրի կտավ եք,- ասաց Մարիամը զուգարանում ուսուցչին բռնացրած աշակերտի հիասթափությամբ: Սովետում լուսապսակ կրելու իրավունք մեկ էլ գրողներն ունեին, և դա էլ այն պատճառով, որ յուրաքանչյուր գրող ինչոր առումով ուսուցիչ էր: Բայց ամեն ուսուցիչ գրող չէր: Կարելի է ասել՝ գրողը ուսուցչի գերադրական աստիճանն էր: Դրա համար էլ մայրս երագում էր գրող դառնալ, որ նշանակում էր՝ հաջող մանկավարժական կարիերա: Նա օրեկան այնքան բանաստեղծություն էր գրում, որ դրանք առանձին տետրում մաքրագրելը մի քանի օր կլիներ, բայց քանի որ հաջորդ օրերին էլ նույնքան բանաստեղծություն էր գրում, մաքրագրումը դառնում էր անհնար:

-Չէ, Մարիամ, մեր մեծերը ժողովրդի մասին էին մտածում,- ասաց մայրս,-հիմա էլ, Միլվան, տեսա՞ր, ոնց նախագահի մրցանակը երեսին շարտեց... Որովհետև իսկական գրողը ժողովրդի հետ պիտի լինի, տեր կանգնի ժողովրդին, ոնց որ ծնողը՝ զավակին...

Միլվա Կապուտիկյանը մորս և բազում այլ սովետահայ կանանց իդեալն է: Սովետը թեպետև խրախուսում էր կանանց ֆինանսական անկախությունը նրանց աշխատուժը շահագործելու նպատակով, բայց քանի որ ֆինանսապես անկախ կանայք հակված են ամուսնալուծությունների ու սեռական ազատության, որն էլ իր հերթին պարատ հող է մարդու հիմնարար ազատությունների համար, Սովետը դեմ էր ամուսնալուծությունը: Միլվա Կապուտիկյանը ամուսնալուծված և անամուսին իրեն դրսևորել կարողացած քիչ կանանցից էր: Իր բանաստեղծությունները նրա դատին հանձնելու և դատավճիռ ստանալու ակնկալիքով մայրս պատրաստվում էր նրան պատմական այցելություն կատարել, որ հետզհետե ուխտագնացության նշաններ էր ձեռք բերում:

-Թատրոն-ասացի ես,-ժողովուրդն էժան տրյուկների սիրահար և, շողոքորթությունից չոքերը թուլանում են, բոլոր ժամանակներում զվարճանք ու հաց չէ՞ր ժողովրդի ուզածը, հը՞, էդ ո՞ր մի ժողովուրդն և Ամերիկա ու ատոմ հայտնաբերել, ո՞ր ժողովուրդն և «Հարաբերականության տեսություն», «Ջոկոնդա», «Համլետ», «Իններորդ սիմֆոնիա» ստեղծել, էդ բոլորը մարդիկ են արել, ինձ պես մարդիկ...

Ըստ երևույթին շատ էի ոգևորվել, Մարիամը լռել էր, բոլորով, Ջիտան էլ հետները, ինձ էին նայում, ու հայացքների մեջ մի տեսակ վախախառը պատկառանք էր հայտնվել, որ կանայք ամուսինների հանդեպ ունենում են ծեծ ուտելուց հետո:

- Արի՛ օգնի,-հառաչգին խնդրեց մայրս, Մարիամն էլ հիշեց, որ հեկեկում էր ու նոր թափով սկսեց հեկեկալ: Ինչքան բարձրացնում էին, այնքան ավելի էր սոսնձվում գետնին: Եթե կարողանայի մոտենալ ու ասել՝ ցավում եմ, այս կատակերգությունը կվերջանար, բայց հենց դա էր, որ չէի կարող ասել, չէի կարող և վերջ:

-Ի միջի այլոց,-ասացի,-Սիլվա Կապուտիկյանը իր ժառանգության պահպանման հիմնադրամ է ստեղծել...

-Ճիշտ է արել,- կտրեց մայրս,- բա չէ, իր գրական ժառանգությունը պիտի քո տնօրինությանը թողներ, որ երկու բոպետում աղբի մեջ գցեիր:

-Եթե երկու բոպետում հնարավոր է աղբի մեջ գցել, ուրեմն եղածը...

-Լսի՛ր,- ընդհատեց մայրս՝ կատաղությունից կարմրատակած,-էն բահը տեսնում ե՞ս, գլխովդ կտամ, ոա՛դ եղի:

Ջիտան հաչալով դեպի ինձ եկավ, երևի կկծեր էլ, եթե հետ-հետ չգնայի:

-Ո՛ւր գնամ,- հարցրի, և հարցս հռետորական հարցի պես հնչեց:

-Որտեղից որ եկել ես,- նույնքան հռետորաբար պատասխանեց մայրս:

Գյուղացի կնոջ բեռները ծանրացել էին ոչ միայն մարմնիս, այլ և հոգուս վրա, բայց դրանցից ազատվելու դեպքում վայր կընկնեի: Ջիտային էլ այդպիսի մի բան էր պետք, որ հարձակվի վրաս ու բռնի կոկորդս: Այդպես բեռնված հեռու գնալ չէի կարող, քայլեցի դեպի փակուղու վերջը:

- Էդ ո՞ւր,- անհանգստացավ գյուղացի կինը:

-Թող գնա,- հանգստացրեց մայրս,- էդ կողմից դուրս գալու տեղ չկա:

Լսելով Մարիամի հեկեկոցներն ու Զիտայի հաչը, մորս սփոփագին թառանչները՝ մտածում էի՝ հնարավոր բան է՞, որ այս ամենը իրականում լինի, այսքան անհեթեթ ու անիրական: Այդ պահին միակ իրականը Հիսուսի մահն էր, մահն ընդհանրապես: Կյանքն այդ պահին ինձ դեղահաբ թվաց իրականության դեմ, ինչպես անալգինը՝ գլխացավի: Երևում է՝ ազդեցությունը սկսել էր թողնել, եթե մտքովս այդպիսի բաներ են անցնում:

-Բա որ գրողը ժողովրդի ծնողն ա,-գոռացի առանց հետ նայելու,- բա գրողի ծնո՞ղն ով ա:

-Ժողովուրդը,- ասաց մայրս ու հատուկ անհասկացողների համար կրկնեց վանկ առ վանկ,- ժո՛ղո՛ղ-վո՛ւր-դը՛:

Հասկացա,- գոռացի,- գրողն իրա ծնողի ծնողն ա:

Իբրև հաստատական պատասխան մեջքիս փոքրիկ քար կպավ, որից մազերիս մեջ քուլուջ անող հավը աշխուժացավ ու սկսեց կշկշալ: Զիտան, քարի հետ մրցելով, հասել էր ինձ ու հաչում էր՝ այնպես, իբր ինձ վրա չի հաչում, այլ հավի, բայց հեովից նայողին (մորս) կթվար, որ ինձ վրա է հաչում:

-Եվ դո՞ւ, Բրուտո՞ւ,- ասացի ու, ինչն էր հետաքրքիր, ազդեց, «բացվիր սեզամի» պես, բա՞, այսինքն ինչի՞ չպիտի ազդեր, էդ էր պակաս, Շեքսպիրն ա գրել, է՛, գրող եմ ասել՝ այ՛ ժողովրդի ծնող: Բայց շատ հիմնավոր չազդեց, շարունակում էր հաչալ ու գալ հետևիցս՝ պարզապես հեռավորություն պահելով: Հավն էլ պարկի մեջ թաքտում ու ծոծրակս էր կտցում: Քայլում էի ու մտածում՝ գրողի ծոցը ժողովուրդը, գրողն էլ՝ ժողովրդի ծոցը, իրար արժեն: Ամառային արձակուրդս էր ափսոս: Գոնե իմանայի՝ որտեղից եմ եկել: Ի՞նչ Ստեփանավան էր, է, ի՞նչ... Ուզում էի հիշել երթուղու անունը, ոնց էլ լինի՝ լսած պիտի լինեի, փակում էի աչքերս ու փորձում տեսողականորեն հիշել՝ ինչ էր փակցված ավտոբուսի դիմային ապակուն: Չէր ստացվում, Ստեփանավանը տեսնում էի, մյուսը՝ չէ: Ի՞նչ կարող էր լինել, շատշատ բուշերներից մեկի անունով պիտի լիներ, ինչպես Ստեփանավանը, որի միակ գանձը Ստեփան Շահումյանի աներոջ տունն է՝ շրջապատված ավելի մեծ շենքի՝ թանգարանի պատերով: Պետք է հիշել, թե ում հետ էր անքուն գիշերներ լուսացնում տանտիրոջ փեսան՝ մշակելով Հայաստանը Վլադիմիր Իլյիչին նվիրելու ծրագրեր, որոնց համար հետո պիտի հերոսանար սովետական դասագրքերի էջերին: Կամո՞... Չէ՛: Միգուցե Ազիզբեկո՞վ... Կիրովո՞... Չէ, ուրիշ անուն էր: Սպանդարյան, Մյասնիկյան... Այդպես մոռանալու համար պիտի առնվազն իմացած չլինեի: Կարող էի, իհարկե, գյուղացի կնոջը հարցնել, բայց պատկերացնում էի նրա այլալված թշնամական չարախինդ հայացքը ու գերադասում գոռ տալ հիշողությանս: Կույբիշև... Չերժինսկի... Բուխարին... Տրոցկի...

Դիմացս պատ էր, բայց ոչ գնդակահարության, ոչ էլ ինչոր վերացական պատ՝
փոխաբերական իմաստներով, սովորական, սովետական պատ էր՝ հաստ, երկշար,
սրբատաշ քարերով երեսպատված՝ կարի ֆաբրիկայի հզոր ու առինքնող ամրոցն էր,
որ առնետներին էր հանձնված Սովետի քանդվելուց ի վեր:

2005թ.